

Araştırma Makalesi • Research Article

Ebdurrehîm Rehmî Hekkarî û Tehlîlek Li Ser Berhema Wî Ya Bi Navê *Dersa Dîn*

Abdurrahîm Rahmî Hekkarî ve Dersa Dîn İsimli Eseri Üzerine Bir İnceleme

An Analysis on Abdul-Rahim Rahmi Hekari and His Work Dersa Dîn

Ayhan Tek ^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü, 49250, Muş/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-9862-6938

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 01 Mart 2018

Düzeltilme tarihi: 15 Nisan 2018

Kabul tarihi: 26 Nisan 2018

Anahtar Kelimeler:

Abdurrahîm Rahmî Hekkarî

Dersa Dîn

Dindarlık

Dil

Şafi'ilik

ARTICLE INFO

Article history:

Received 01 March 2018

Received in revised form 15 April 2018

Accepted 26 April 2018

Keywords:

Abdul-Rahim Rahmi Hekari

Dersa Dîn

Piety

Language

Shafi'i

ÖZ

Abdurrahîm Rahmî Hekkarî, geçen yüzyılın önemli aydınlarından biri olarak Kürt düşünce hayatı ve edebiyatını oldukça etkilemiş bir isimdir. Dönemin birçok dergi ve gazetesinde Kürtçe ve Türkçe yazılar yayınlayan yazar, aynı zamanda pek çok önemli kitaba da imza atmıştır. Yazarın hem dinî hem de milli edebiyat içinde görebileceğimiz ve Kürtlerin uyanışı için kaleme aldığı eserlerin çoğunda çocuk ve gençlere seslendiği görülmektedir. Biz de bu yazıda Rahmi Hakkari'nin Kürt çocukları için kaleme aldığı "Din Dersleri" niteliğindeki *Dersa Dîn* kitabının tahlilini yapacağız. Eseri genel anlamda tanıttıktan sonra günümüz Kürt alfabesine aktarmış halini ilk defa ilim dünyasıyla paylaşacağız. Böylece, geçen yüzyılda yaşamış bir Kürt aydınının dinî meseleleri nasıl gördüğü ve aktardığını görmüş olacağız. Bununla beraber kendisinin de hangi kaynaklardan beslediği ve bu eseri yazarken nasıl bir motivasyon içinde olduğunu anlamaya çalışacağız.

ABSTRACT

Abdul-Rahim Rahmi Hekari is one of the intellectuals of the past century who had a remarkable influence on Kurdish literature and thought as well as in variety of the fields. In his own time, he has published many Kurdish and Turkish works and left significant numbers of books. Abdul-Rahim Rahmi Hekari's works include very important examples which he draws attention to young people and children in terms of enlightenment and reviving of national and religious ideas. This work aims to touch upon these important works of Abdul-Rahim Rahmi Hekari and by trying to bring examples from his own it indents to discover how he conducted his works for children of Kurmanji readers; and how he calls out his readers. In addition, this study will also clarify the influence of his intellectual role on narration of his books. Along with that, the reading and interpretation will focus on his book, *Dersa Dîn* (Lecture of Religion), to observe how Abdul-Rahim Rahmi Hekari was influenced from his century as an intellectual. And finally, the answers will be searched regarding why it was important to Hekari, as an intellectual, to write such book, *Dersa Dîn*, and what his motivations were.

Kurte

Evdîrrehîm Rehmî Hekkarî, yek ji rewşenbîrê sedsala borî ye ku di gelek waran da tesîreke mezin li ser edebiyat û hizra Kurdî kiriye. Wî di gelek kovar û rojnameyên serdema xwe de nivîsên Kurdî û Tirkî belav kirine û herwisa hêbetek kitêb li paş xwe hêlane. Di nava xebatê wî de numûneyên girîng hene ku di rêya rewşenkirin û hişyarkirina milletî de ji aliyê dinî û millî ve wî pûtahiyeke mezin daye ciwan û biçûkan. Di vî nivîsê de em dê li ser wan taybetiyên

Rehmî Hekkarî rawestî û hewl biden ku numûneyan ji berhemê wî binin ka wî çawa ji bo piçûkê Kurmancixwan berhem nivîsîne, çawa bang li xwûneran kiriye. Herwisa em dê aşkera biken ku rola wî ya rewşenbîrîyê tesîreke çawa li ser ragihandina berhemên wî kiriye. Digel wê em dê xwandin û şîroveya xwe li ser berhema wî ya bi navê *Dersa Dîn* biken ku bibînin Evdîrrehîm Rehmî wekî rewşenbîrê ji serdema xwe çî tesîr wergirtiye. Dê li dûv bersivê derbareyê Hekkarî de bin ka wî wek rewşenbîrê çima pêwîst

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ayhangeveri@gmail.com

dîtiye ku berhemeke wek Dersa Dîn binivîsî û motivasyona wî çi bû?

Peyvên Sereke: Evdirrehîm Rehmî Hekkarî, Dersa Dîn, Dîndarî, Ziman, Şafî'îti

1. Destpêk

Wekî ku ji berhemên wî yê curbecur ku em dê behs bikin, Ebdurrehîm Rehmî Hekkarî nivîskar, şair, edîb û rewşenbîrekî hişyar û têgeheştîbû. Bi vî şiklî gava mirov jiyana wî û berhemên wî di nava tarîxa edebiyata Kurdî de dibînit, profileke balkêş a nivîskarekî hişyar derdikeve holê. Lewra hem ji aliyê naverokê ve hem jî ji aliyê şiklî û motivasyonê ve berhemên wî ciheke girîng digirin. Herwisa wek şexsiyeteke Kurdperwer û dîndar hem nivîskariyeke Kurdewar hem jî dîndarane kiriye. Ji ber wê jî wî gelek berhemê telîf kirine û li pişt xwe kulliyateke muhim hêlaye.

Di nav berhemên Rehmî Hekkarî de yek ji ya gelek girîng û heta niha nehatiye zanîn, *Dersa Dîn* e. *Dersa Dîn* wek ji navê wê jî dihête zanîn li ser meseleyên eqîdewî, bawerî û pratîkên dîne Islamê hatiye nivîsîn. Lê di vê berhemê de naverokeke klasîk hebî û mijarên berbelav hebî jî, bi nêrîna me, hin taybetiyên wê berhemê yê muhim hene. Beriya her tiştî ev berheme, berhemeke Kurdî ye ku di vî warî de di nav muktesebata medreseyê de yek ji numûneya pêşîn e. Lewra li ser wan mijaran berhemê hebî jî ew bi serê xwe yan Kurdî nînin di nav kitêbên din de wek şerh û haşiyeya cih digirin. Lê *Dersa Dîn* rasterast wek kitêbe muxteser li ser wê mijarê bi Kurdî hatiye nivîsîn û herwisa çapkirî (metbû) ye. Yanî berhemên di wî warî de di çarçoveya medreseyê de mane û rûyê çapxaneyê nedîtine. Lê *Dersa Dîn* ne tenê ji bo cemawereke teng, ji bo hemû xwînerên Kurdî di sala 1921ê li Stenbolê hatiye çapkirin û belavkirin. Ji aliyê di ve Rehmî Hekkarî ev berheme ne tenê ji bo mijara dîni nivîsiye. Ew ji bo perwerdeya bi Kurdî ve kitêbê di gel çend kitêbên di wek mufredatekê amade diket. Ev yek bi serê xwe nîşana girîngiya ve berhemê û niyeta nivîskarê wê diket. Lewra di dawîya ve berhemê de -wekî ku di dawîya ve xebatê de jî cih digirî- wî ew mufredat pêkaniye ku ji bo perwerdeya bi zimanê Kurdî wî numûneyeke girîng hêlaye:

[D]i dawîya berhema xwe *Dersa Dîn* (1921–2) de -wek mînaka mufredatekê- di listeyê de “*Kitêbêd Mektebê*” daye ku ew lişte, wek hejmara kitêbên medreseyan, ji 12 kitêban pêk dihê û ji bilî Nûbara Piçûkan kitêbên di hemû yê Rehmî Hekarî ne. Di nav wan kitêban de jî di bin îbareya “*Yê Hatî Çapkirin*” ev her sê kitêb hene: “*Kilîla Xwendinê*” (Elfabe), “*Eqîda Îmanê*” (‘Ulumuddîniyye - ji bo sala/sinîfa yekê) û *Dersa Dîn* (‘Ulumuddîniyye - ji bo sala/sinîfa duyê); li hember wan jî wek nivîskar navê xwe wek “*Ebdurrehîm*” nivîsiye. Ji van berheman ya ewil li ber destê me nîne lê herduyên dawî li ber dest in. Herwisa navê kitêbên wî yê di jî di nav listeya wî de wiha derbas dibin:

(*Yê bêne çapkirin*)

1- <i>Qissa Pêxemberan</i>	(<i>Tarîxu'l-Îslam</i>)	'Ebdurrehîm
2- <i>Qissa Xelîfan</i>	(<i>Tarîxu'l-Îslam</i>)	'Ebdurrehîm
3- <i>Ser behr</i>	(<i>Qira'et</i>)	'Ebdurrehîm
4- <i>Hejmar</i>	(<i>Hisab</i>)	'Ebdurrehîm
5- <i>'Erdê Xudê</i>	(<i>Coxrafya</i>)	'Ebdurrehîm
6- <i>Welat</i>	(<i>Coxrafya</i>)	'Ebdurrehîm
7- <i>Mirov</i>	(<i>Hîfzussaha</i>)	'Ebdurrehîm
8- <i>Dersa Şerî'eti</i>	(‘Ulumuddîniyye)	'Ebdurrehîm

(Gevevî 2017: 149)

Taybetiyeke di ya *Dersa Dîn* jî ew e ku ev berheme li gor rêbaza fiqha Îmam Şafî'î (767-820) hatiye nivîsîn. Ji ber wê di nava kitêbê de referans nehatibine gotin jî, metin li ber siya metnên wekî *Xayetu'l-Ixtisara* Qazî Ebu Şucca û *Minhacu't-Talibîna* Imam Newewî û şerha wê *Muxni'l-Muhtaca* Xatib eş-Şîrbînî berhemên wisa hatiye telîfkirin. Ew jî ji aliyê ve ji bo çavkaniyên ku Rehmî Hekkarî ew xwendine û bi wan perwerdebûye îşareteke girîng e. Lê ji aliyê di ve jî ji tîkiliya metnên modern û yê klasîk, herwisa bo navbermetniyê jî ev esere numûne ye. Herwisa di berhemên Rehmî Hekkarî ên dîni de problemeke girîng heye ku ew jî meseleya Şafî'î-bûne ye. Ji ber ku exlebê Kurdan Şafî'î ne û di pergala perwerdeyê û mizgeftan de mezhebê Henefî pêştir e Rehmî Hekkarî girîngiyeke zêde daye mezhebê xwe. Loma, çi bi Kurdî çi jî bi Tirkî bit, di hemû berhemên xwe de wî bang li Şafî'îyan kiriye. Di encama wê de jî berhemên xwe yê Kurdî yê dîni -wek *Dersa Dîn*- li gor fiqha mezhebê Şafî'î nivîsîne û di yê Tirkî de jî -wek *Oruç ve Ahkâmı, Abdest Nasıl Alınır?* û *Cenaze ve Temizlik Ahkâmı*- mijarên dîni hem li gor Henefîyan hem jî li gor Şafî'îyan îzah kiriye¹ (Zapsu 1948: 14-15; Zapsu 1946: 31). Wêca ji ber van taybetiyan, berhema Rehmî Hekkarî *Dersa Dîn* li ser wan meseleyan ciheke girîng digirî û em jî dê di vê nivîsê de balê bikêşîne ser taybetiyên wê û naveroka wê îzeh bikin. Herwisa di dawîya nivîsê de jî wek pêvek em dê tîpguhêziya ve berhemê bidin da ku kesên li ser wan mijaran dixebitin, bikarin jê istifade bikin. Bi vî şiklî berhemeke Kurdî ya derheq perwerde û te'lîma dîni ya ku nehatî nasîn dê bê nasîn.

2. Jiyanê Ebdurrehîm Rehmî Hekkarî (Zapsu)

Ebdurrehîm Rehmî Hekkarî -yan jî bi navê di yê resmî Abdurrahîm Rahmî Zapsu- di sala 1890ê de li Elbaka (Başkale) Wanê hatiye dinyayê. Ji ber ku ji aliyê cografî, tarîxî û çandî ve Başkalan girêdayê Hekkariyê ye û hingî jî di nav sinorên Hekkariyê de bû, Ebdurrehîm Rehmî wek paşnav “Zapsu” hilbijartîye. Ji aliyê di ve jî ji ber ku ji aliyê ve malbata wî digehîte mîrên Hekkariyê. Loma wî di berhemên xwe yê Kurdî de wek nasnav “Hekkarî” bikaraniye. Di exleb kitêbên xwe yê çapbûyî de înzaya xwe wek “ji mala Hekkariyan Neviyê Hacî Teyar Begî: Ebdurrehîm Rehmî Hekkarî” danaye. Lê li şûna “Ebdurrehîm Rehmî Hekkarî” hin caran -ku tede *Dersa Dîn* jî heye- înzaya xwe ve “Ebdurrehîm Rehmî Ibn-i Pertew” jî nivîsiye. Sebebê wê jî ev e ku Rehmî Hekkarî ji aliyê neseba xwe digehîte mîrên Hekkariyê û di ve silsileyê de jî ew xwe herî zêde nêzik şairê xwedan-dîwan Pertew Begê Hekkarî (1756?-1837?) dibînit.² “Pertew” yan jî “Perto” mexlesa mezinê malbata wan Mistefa Beg e ku Rehmî Hekkarî xwestiye peywendiyê xurt di navbera xwe û Pertew Beg de saz biket. Ji bo wê hem li dûmahîka navê xwe “Ibni Pertew”ê dinivîsî hem jî navê kurê xwe kiribû “Mustafa Pertew.” Bi vî şiklî Hekkarî xwestiye peywendiyê di navbera xwe û kalikên xwe danêt û silsileyê malbatî û ilmî bidomînit.

Rehmî Hekkarî, zêdetir di helbest û nivîsên xwe yê di kovara *Jînê* de dihête nasîn. Lê ev berhemên wî di nav berhemên wî yê gîştî de hejmareka kêr digirî. Lewra berhemên wî yê Tirkî jî yê Kurdî zêdetir in. Herwisa berhemên wî yê Kurdî yê nehatine çapkirin ji yê hatine çapkirin zêdetir nebin jî kêmtir nînin. Jibîlî nivîsên wî yê Kurdî, di kovarên wekî *Büyük Doğu* û *Serbestiyê* de jî

nivîsên wî derketine. Lê berhemên wî zêdetir di kovara ku wî derdixist *Ehli Sünnetê* de derçûne. *Ehli Sünnet*, di nav çapemeniya Tirkî de ciheke girîng digire ku Rehmî Hekkarî hem berpirsîyarê wê bûye hem jî bi gelek navên cuda di wê de nivîsên balkêş nivîsîne.

Rehmî Hekkarî cara ewil metnê piyesa/şanoya Kurdî *Memê Alan* (1919) nivîsiye, metneke menzûm li ser tarîxa Kurdan nivîsiye (Bozarslan 12) û di nav edebiyata Kurdî ya modern, nemaze jî di şîirê de navekî girîng e. Dîsa kitêba wî ya derheq tarîxa Islamê, *Büyük İslâm Tarihi* wek kitêbeke referans hatiye qebûl kirin.

Rehmî Hekkarî ji malbata mîrên Hekkariyê bû û ew nêrîta (traditional) heyî baş famkiribû û wek keseke mensûbê çanda medreseyê û xwedî perwerdeyê modern bû, têkiliyên di gel malbatên mezin ên Kurdan û şexsiyetên girîng hebû. Wêca ji ber van egeran, hem motivasyona wî bilindtir kiriye hem jî kariye ji wê hafîzeyê heyî istifade biket ku wê darêjite metnên xwe yên edebî. Loma jî berhemên wekî *'Eqîdeya İmanê, Dersa Dîn û Kilîla Xwendinê û Gaziya Welat* nivîsîne ku bi wan berhemên ji aliyê ve hafîzeyê Kurdan bi nivîskî neqlkiriye (Gevevî 2015: 11). Lê ji aliyê di ve jî peywendiyek di navbera nîfşa beriya xwe (wek Ehmedê Xanî, Melayê Cizîrî...) û nîfşa xwe de saz kiriye. Bi vî awayî Rehmî Hekkarî, yek ji şair û rewşenbîrê sedesala borî ye ku gelek berhemên wî hêj nehatine dîtin û ji ber wê jî weşandin û nasandina her berhema wî ve, dê hem ew çêtir bête nasîn hem jî serdema edebiyata Kurdî ya modern dê rontir bibit. Ji bo wê jî yek ji girîntir berhemên Rehmî Hekkarî *Dersa Dîn* e ku me di vê çarçoveyê de pêwîst dît em wê ji aliyê naverok û rêbaza nivîsandina wê û analîza bingeha çavkaniyên wê vebijêrin.

3. Dersa Dîn

3.1. Naveroka Wê

Dersa Dîna Rehmî Hekkarî wekî ku ji navê wê jî xuya ye, berhemeke muxteser ya li ser mijarên sereke yên bawerî û pratîkên dînê Islamê ye. Nivîskar ji ber ku ji herdu saziyên perwerdeya dînî (medrese û îlahiyat) borîbû, agahdarê naverok û metodolojiya herdu saziyan bû. Ji ber wê jî dizanî ka ji kîjan çavkaniyan sûdê werbigirît. Herwisa ji ber ku girîngiya metnên li ser fîqha Şafî'î û li beramberê jî kêmasiya wan di Kurdî de didît, wî jî berhemên kurt ên wekî *'Eqîda Kurdan*³ (Kürtçe Manzum İlmihal) û *Dersa Dîn* telif kirin.

Rehmî Hekkarî di *Dersa Dîn* de pêşiyê -wek me li jêrî iqtibas kiriye- "Ifade"yek nivîsiye ku tede xitabê birayên Musliman dike û girîngiya xebatên ji bo herdu dinyayan û destxistina rizqê helal nîşan dîket. Bi vî şiklî di rûpelê 2yan de li binê vê ifadeya xwe, tarîxa nivîsîna (20ê Çirîya Ewîl 337) berhemê dinivîsit û paşî wek îmza navê xwe didet: "Ebdurrehîm Rehmî." Bi vî awayî ji aliyê telifê ve hê di serî de navê xwe wek nivîskar destnîşan dîket. Yanî Rehmî Hekkarî navê xwe wek nivîskar di serê kitêbê de, di binê dibaceyekê/destpêkekê de, nivîsiye.

Piştî vê "Ifade"yê, li ser motivasyona nivîsîna berhema xwe rawestayê ku di vê destpêkê de jî ji ber ku Kurd li ser ictihada Imam Şafî'î ne û ji wan re "Şafî'î" tete gotin, wek sebebê nivîsîna berhemê hatiye nîşandan (*Dersa Dîn*: 3). Piştî vê agahiyê li gor rêza klasîk ku di çavkaniyên wekî *Xayetê*⁴ de jî derbas dibin, ruknên baweriyê ('eqîde), ruknên rituelan

(nimêj û şertên wê, destnimêj, paqijî, xusul, teyemmum û tiştên nimêj û destnimêjê betal dikin) û dua û sureyên kurt cih digirin. Piştî wan jî di dawiya kitêbê de nimêj çawa tete kirin bi tetbîqî hatiye gotin. Bi vî şiklî naveroka *Dersa Dîn* tamam dibit. Piştî kitêb xilas dibit, di bergê dawî yê kitêbê de jî ew listeya kitêbên ku me li jorê dabû cih digirît.

Bi vî awayî *Dersa Dîn* ji aliyê naverokê ve ji van mijaran pêk têt: 'Eqîde, ibadet û dua û tetbîqat. Ev yek girîng e, lewra gava mirov vê rêzkirina mijaran digel berhemên di muqayese dîket hingî hem tesîra metnên di li ser *Dersa Dîn* hem jî referansên nivîskarî û tiştên wî lê zêde kirine yanî nivîskariya wî derdikevîte meydanê.

Mirov dikare bibêje ku herdu qismên ewil ên *Dersa Dîn*, yanî mijarên 'eqîde û ibadet rasterast adaptasyona *Xayetü'l-Ixtisarê* ne. Ev qism jixwe di *Xayetê* de jî kurt (muxteser) in ku Rehmî Hekkarî ew gava di Kurdî de jî vegotî eynî wisa bi kurtasî û vekirî vegotine. Bi vî awayî jî rûpela 3yan heta 12an mijarên *Xayetê* ne ku di wê de çawa hatine, bi eynî tertîbê ve di *Dersa Dîn* de hatine. Di qismê ewil ('eqîde) de piştî hemda Xwedê û selata li ser Pêxemberî û nisbeta berhemê bi Imam Şafî'î, her pênc ruknên Islamê û hatine rêzkirin: "Kelîma Şehadetê, Rojî, Nimêj, Hec û Zikat (DD: 3)." Di nav wan de tenê ruknê "Kelîme Şehadetê" û "Nimêj" hatine îzehkirin. Bi vî şiklî heta îzaha "kelîme şehadetê" qismê ewil ('eqîde) tamam dibit. Piştî wê jî vegotina ruknên nimêjê qismê ibadetê destpê dîket.

Di *Dersa Dîn* de qismê duyem yanî ibadet beşa herî dirêj e. Di wî qismî de jî mijara ewil, nimêj e. Li gor rêzê pêşiya pêşî ferziyê û şertên nimêjê tene vegotin. Bi vî şiklî 5 şertên nimêjê tene gotin (DD: 4). Paşî li ser paqijkirina bedenî, curreyên avên ku ji bo destnimêjê paqij tene dîtin û şeş şertên destnimêjê tene vegotin. Paşî deh heb sunnetên destnimêjê (DD: 6) û şeş tiştên ku destnimêjê dişkênin tene rêzkirin (DD: 7).

Piştî mijara destnimêjê, mijara xuslê (ku ew di kitêbê de wek "destnimêja mezin" hatiye bi navkirin) têtin (DD: 8). Sê ferzên xuslê û digel wê heft sunnetên wê hatine gotin ku ew wek jimar nehatine rêzkirin. Tenê hatiye gotin ku "sunnetêd xuslê pir in (DD: 8)." Piştî wê jî çar heb ferzên teyemmumê û sunnetên wê tene. Piştî wan mijaran, dîsa nivîskar behsê tene ser nimêjê (DD: 9). Heta wir mirov dizane ku haziriya (agahdarî û tetbîq) ji bo nimêjê tamam dibe. Lewra piştî van mijaran, vê carê nimêjên ferz, ruknên nimêjê, sunnet û hey'etên wê û dawiya dawî de ji tiştên ku nimêjê betal dikin tene rêzkirin (DD: 9-12).

Gava nivîskar tete ser mijara nimêjê dîsa gazî xwîner/guhdar dîket. Lewra wek me gotî merheleya agahdarî tamam dibit û êdî tetbîqa ibadetî destpê dîket. Loma nivîskar li xwîner vedigerit: "Paşî ku em hazir bûn ji bona nimêjê "tu bizan!" nimêjêd ferz pênc in" (DD: 9). Bi vî şiklî pênc heb nimêjên ferz û hejdeh heb jî ruknên nimêjê dihene rêzkirin (DD: 9-10). Piştî van jî sunnetên nimêjê ku du heb ji wan di nav nimêjê de (et-Tehiyat û qunût) û du jî yên ji derveyê nimêjê (bang û qametgirtin) tene zikirkirin (DD: 10).

Nivîskar piştî wê, hey'etên nimêjê yanî unsurên wê rêz dîket ku ew jî panzeh heb in (DD: 11). Bi vî şiklî şertên nimêjê tamam dibin û piştî wan tiştên ku nimêjê betal dikin tene gotin. Ew jî yanzeh heb in (DD: 12). Bi vî awayî çawa ku di *Xayetê* de hatiye, herwisa di *Dersa Dîn* de ev rêzşertên bawerî û ibadetê heta vêderê hatine. Yanî *Dersa Dîn* heta

rûpelê 12an li gor tertîba *Xayetê* hatiye nivîsîn û qismên piştê wê tîn êdî îlawe û teserrufa Rehmî Hekkarî ne. Helbet di berhemên dî ên li ser van mijaran de heman metn (dua û sureyên kurt) cih digirin. Loma Rehmî Hekkarî jî piştî mijarên sereke dua û çend sure lê zêde kirine. Wêca bi vî şiklî piştî van mijaran “Du’aya Paş Tekbîra Ewil”, “Du’aya Qunûtê”, “Tehiyyat”, “Selewat” û “Fatihe” û çar sureyên kurt (sureyên Nas, Feleq, Ixlas û Kewser) hatine (DD: 12-15) û wisa berhem ji aliyê naverokê temam bûye.

Wek dawî piştî mijarên bawerî û ibadetê li gor mezhebê Imamê Şafî’î, nivîskar ji bo du rikaet nimêja sibehê wek tetbîqî edakirina nimêjê nivîsiye: “Min destnimêj girt, kincêd min û cihê nimêjê paqij e; cihê edebê girtiye, rûyê min li qibleyê ye, wextê nimêjê hat (DD: 15).” Bi vî şiklî Rehmî Hekkarî, Muslimaneke ku mensubê mezhebê Şafî’îtiyê ye nimêja sibehê çawa diket bi teferruat vegotiyê. Elbet li vir tiştê balkêş ku divê mirov li ser bisekine ew e ku ew tetbîqkirina nimêjan di metnên kevin ên ku di medreseyan de dihatine xwendine nahêne dîtîn. Ji ber wê jî mirov dikare bibêje ku Rehmî Hekkarî ew yek ji bo xwînerên Kurd ên ku bixwazin bi rêkûpêk dest bi nimêjê bikin nivîsiye. Lewra di metnên modern ên wek ilmihalana belav dibin de jî ew yek tete dîtîn. Yanî bi vî awayî Rehmî Hekkarî hem nêrîn û muktesebata klasîk hem jî ihtiyac û usûla serdema xwe di *Dersa Dîn* de ji bo xwîneran darijtiye.

Naveroka *Dersa Dîn* wisa temam dibit ku di dawiya berhemê de listeya kitêbên ku Rehmî Hekkarî çapkirine û daye ber xwe ku çap bike cih digirin. Ji ber ku me di xebatên dî de jî behsa wê listeyê kiribû û di vî nivîsê de jî ew neql kir (Geverî 2017: 149), em behsa wê listeyê dirêj nakin. Lê divê em wê bibêjin ku listeyeke wisa ku rasterast peywendî bi tedihsata Kurdî ya zikmakî ve heyî, bi serê xwe mijarakeke girîng e. Lê Rehmî Hekkarî wê yekê di dawiya berhemê dînî de didet. Lewra ew wek rewşenbîrekî Kurd, di hizra xwe de tîkiliya tedihsata dînî û perwerdeya bi zimanê Kurdî di eynî qalibî de difikirît. Ji ber wê jî ev fikra wî jî fikreke şexsane zêdetir, nîşaneyê nêrîneke serdemekê ye û ji ber wê jî hêjayê analîzeke kûrtir ya xebatên cuda ye.

Dersa Dîn herçiqas di serdemekê nû de hatibe nivîsîn û weşandin jî mirov dikare wê, ji aliyê naverokê û referansan ve, di nav çanda beriya moderniteyê jî qeyd bike. Bi vî awayî gava mirov ji aliyê naverokê ve mijarên *Dersa Dîn* ji nû ve dabê bike, naverokeke wisa derdikeve der ku ew jî ji bo fêmkirina vî berhemê dê karê lêkolînê rehetir bike:

Tablo 1. Naveroka *Dersa Dîn*

i. Ifade
ii. [Hemd û Selat]
1. Ruknêd Islamê
1.1. Ruknê Ewil Kelima Şehadetê
1.2. Ruknê Duyê Nimêjê e
1.2.1. Ferziyeta Nimêjê:
1.2.2. Şertêd Nimêjê:
1.2.2.1. Paqijkirina Beden[î]
1.2.2.1.1. Av
1.2.2.1.2. Destnimêj
1.2.2.1.2.1. Sunnetêd Destnimêjê
1.2.2.1.2.2. Tiştêd Destnimêjê Dişkênin
1.2.2.1.2.3. Xusul: Destnimêja Mezin
1.2.2.1.2.3.1. Sunnetêd Xuslê
1.2.2.1.2.4. Teyemmum

1.2.2.1.2.4.1. Sunnetêd Teyemmumê
1.2.3. Nimêjêd Ferz
1.2.4. Ruknêd Nimêjê
1.2.5. Sunnetêd Nimêjê
1.2.6. Hey’etêd Nimêjê
1.2.7. Tiştêd Nimêjê Betal Diket
1.2.8. Du’aya Paş Tekbîra Ewil
1.2.9. Du’aya Qunûtê
1.2.10. Tehiyyat
1.2.11. Selawat
1.2.12. Sûreyê Fatihe
1.2.13. Sûreyê Nas
1.2.14. Sûreyê Feleq
1.2.15. Sûreyê Ixlas
1.2.16. Sûreyê Kewser
1.2.17. Kirina Du Rika’et Nimêja Sibê
1.2.18. Destpêkirin

iii. Kitêbêd Mektebê.

Bi vî şiklî naveroka *Dersa Dîn* wisa aşkera dibit ku ew yek dê hem nîşanê me bidet ka berhemeke wek wê çawa dihatê nivîsîn û naveroka wê ji bo lêkolînê îro çî dibêje me. Herwisa jî bo bandor û referansên berhemên wisa jî aşkerakirina naverokan dê imkanaan bide xebatên dahatuyê.

3.2. Uslûba Vegotinê

Rehmî Hekkarî ji aliyê veguherînên li Tirkîyê, di navbera du serdemên cuda de nivîskarî kiribû. Lewra wî hem serdema/salên dawî yê dewleta Osmanî ditibû hem jî şahidê avakirina Cumhuriyetê kiribû. Loma çawa ji aliyê ve çanda salên dawî yê Osmanî li ser nêrînên wî û nivîsên wî tesîr kiribû, herwisa jî aliyê vegotinê û bikaranîna amûrên ragihandinê ve jî wekî rewşenbîrekî modern tevgeriyaye. Yanî aliyêkî ve çawa ji medreseyan kevin ve mucaz e yanî icazetnameya xwe ji medreseyê standiniye, ji aliyê dî ve jî sazîyên perwerdeya modern re jî derbas bûye.⁵ Herwisa jî aliyê şahidiya çanda Kurdewariyê ve jî wî hem serdema dawî ya malbatên aristokratên Kurd û şexsiyetên wê serdemê baş nas kiribû hem jî serdema modern ya edebiyat û rewşenbiriya Kurdan ditibû. Ji ber van taybetiyên xwe, Rehmî Hekkarî çiqas modern bit ewqas jî (ji aliyê şiklî û referansan ve) aidê çanda klasîk bû. Lewra hem di kovaran de nivîsên wî ên derbarê mijarên jiyana modern tene dîtîn hem jî wî gelek şî’r û berhemên ku aidê serdema medreseyan telif kirine. Bi vî awayî li aliyêkê *Memê Alan*, li aliyê din kitêbên wekî *Dersa Dîn* nivîsîne.

Gava mirov digel van agahiyan li *Dersa Dîn* binêre aşkera dê bête dîtîn ku Rehmî Hekkarî bi rêya çapxaneyê metneke nû li ser bîngeha çavkaniyên klasîk telif kiriye. Ji ber wê yekê, ji aliyê naverokê û mijarê ve zimanê berhemê zêdetir nêzikê berhemên serdema medreseyan e.⁶ Lewra ew çanda vegotinê û te’rîfa mijaran rasterast li ser wê nêrîte ye. Bo numûne gava em berê xwe bidine destpêka kitêbê, em rastê pêşgotina Rehmî Hekkarî ya bi navê “Ifade” tîn ku tê de rasterast gazî xwendevanan dike. Helbet ji bo di çanda kevin de xitaba berhemên û diyaloga seydayan bi mêran re bû, di *Dersa Dîn* de jî xitabê jî bo “birayan” e. Di vir de hem cinsiyeteke xurt heye ku çawa di medreseyan de ‘ilm di navbera seyda û feqiyan de dihatê vegotin/ferbûn, di vî pirtûkê de jî ew çand hatiye veguhestin ku nivîskar bi ifadeya “gelfî birayan” dest bi berhema xwe diket. Jixwe di terîfa kirina nimêjê de yan jî wergirtina destnimêjê temamen bi

zimanekî mêrane hatiye vegotin. Yanî ji bo jinên Musliman di vê berhemê (û yên mînakê wê) de terîf yan jî te'lîmek ji bo jinan nîne. Lewra divêt mirov jibîr neket ku lêre îfadeya “birayan”, ji referanseke xwîni/genetîk zêdetir referanseke dînî ye ku ji bîngeha wê baweriya ku birabûna ew kesên li dor dîne Islamê berhev bûne ve girêdayî ye:

Gel[î]...! Birayan... Di exbaran da warid e ku:

“Ji bo dinya xwe wesa bixebite bibê qa ez di dinyayê da ebedî me.

Ji bo axreta xwe jî wesa bixebite bibê qa ez dê sibê bimrim.”

Dinya bê axret nabe; axret jî bê dinya nabe.

Xebata ji bo dinyayê, destêxistina rizqê helal e.

Xebata ji bo axretê jî; cihînanîna emrêd şerî'etî ye.

Xudê me jî îmanê bêbehr neke, amîn. (DD: 2)

Di vê dibaceya *Dersa Dîn* de nivîskar beriya her tiştî xwe dispêrite çavkaniyên beriya xwe ka wî ew çawa bihistine/xwendine. Loma ew dibêjit “di exbaran da warid e ku.” Lê gava wê referans/iqtibasê diket, nîşanê bi çavkaniyeke nivîskî naket. Li şûna wê, lêkera “warid”ê (bi menaya: “hatî”, “geheştî”, “bihîstî”) bikartîne ku ew ji bo famkirina çanda Kurdî/Islamî ya klasîk gelek girîng e. Gelo çi di metnên edebî de çi jî di metnên ‘ilmî/dînî de (wek hedîsên Muhammed Pêxemberî) awayê “neql û veguhastina agahiyê” bi rêya nivîsê bû yan bi rêya bihistîne (deng) bû? Ev yek gengeşiyê qedîm e ku hêjayê lêkolînê berfireh e. Lê di vê nivîsê de ji ber ku mijara sereke berhema *Dersa Dîn* e, mirov dikare wê tesbîtê biket ku herçiqas di perwerdeya kesên wekî Rehmî Hekkarî de nivîs girîng be jî, ew çanda nivîsî li ser xîmê çanda devkî/riwayetê geş bûye. Loma jî nivîskarên vê çandê, li şûna bang bi xwînerêkê, xitabê guhdarêkê dikirin û ji usûla perwerdeya modern zêdetir bi usûla vegotina saziyên perwerdehiyê yên riwayetsera (wek medrese) berhem dinivîsîn. Ji ber wê bîngehê bû ku Rehmî Hekkarî di “îfadeya” serê berhema xwe de îfadeyên wek “gelî birayan” û “warid e” bikarîname. ⁷

Rehmî Hekkarî di dewama wê de, yanî di serê berhemê de, eynî tiştî dîkt ku piştî “bismillahi û hemd û selat”ê dîsa xitabê xwîner/guhdar diket ku bi nîdayê jê re dibêjit “bizan.” Ev yek ji aliyekê ve usûla *Qur'anê* bit (wek “îqra”), ji aliyê dî ve jî transfera usûla berhemên ‘Erebî yên dînî ye. Lewra di wan berhema de exleb bi “î'lem”ê yanî “bizan”ê destpê dikin. Rehmî Hekkarî di destpêkê de “bizan” bikarîname jî di çend cihan de jî wê îfadeyê wek “tu bizan!” bikartînit (DD: 3, 4, 5, 9). Dîsa nivîskar hin çar wextê behsa kirina îbadetê diket, xwe wek vebêjer daxilê metnê diket: “Tertîb e bi terzê me gotî” (DD: 8), “[p]aş ku em hazir bûn ji bona nimêjê” (DD: 9).

Nivîskarî, çawa ji aliyê vegotinê ve xwe sipartiyê çanda vegotina klasîk herwisa ji aliyê usûla nivîsînê jî li gor wê çandê pêkîname. Ji bo wê jî eger em çend mînakên bidin divêt mirov pêşiyê behsa çawanîya destpêka mijaran biket. Lewra Rehmî Hekkarî piştî “îfade”ya xwe gava dest bi vegotina mijara xwe diket, li gor rêbaza klasîk/Islamî pêşiyê “Bismillahirrehmanirrahîm”ê û bi awayekî hiyerarşik ewil hemda Xwedê diket paşî silavan li ser Muhammed Pêxember diket: “Paş hemda Xudê û selata li ser Çêtirê hemî mexlûqatan” (DD: 3). Ji bo Pêxember jî li şûna ku navê wî bibêjit wî wek “Çêtirê hemî mexlûqatan” wesf diket. Divêt nehête jibîrkirin ku çi kitêbên edebî bin (wek dîwan û

mesnewî) çi jî yên ilmî/dînî bin di destpê nivîsîna kitaban de ev rêz dihête parastin.

Piştî van gotinan, nivîskar beriya ku dest bi rêzkirina “ruknêd Islamê” biket behsa her çar imamên mezhebên sereke diket. Piştî wê jî behsa navê imamê “me” yanî imamê Kurdan diket û rehma Xwedê li rûhê wî dînit û dibêjit ku “em Şafi'î” ne: “Navê imamê me Muhammed bin Idrîs Şafi'î ye rehmeta Xudê li ser bit. Em ku li ser ictihada wî ne, dibêjine me “Şafi'î” (DD: 3). Bi vî şiklî ji aliyê referansan ve navên jêderan nehatibine gotin jî, ji şeweya berhemê û usûla vegotina wê bi aşkera xuya dibit ku Rehmî Hekkarî berhema xwe *Dersa Dîn* li ber berhemên sereke yên fiqha Şafi'î nivîsiye. Ji bo wê jî mirov dikare bibêjit ku hem ji aliyê naverokê û rêza mijaran hem jî ji aliyê vegotinê ve ew yek adaptasyona *Xayetu'l-Ixtisarê* ye. *Xayetu'l-Ixtisar* jî yek ji girîngtirîn çavkaniya fiqha Şafi'î ye ku bi giştî hem di nav Kurdan de hem jî di nav milletên di yên Şafi'î de ew berhem wek referanseke sereke hatiye qebûlîkirin û çend şerhên wê yên cuda cuda hatine çêkirin. Wêca bi vî awayî Rehmî Hekkarî, bi kurtasî jî be, li ser wan metnên sereke yên fiqha Şafi'î (ji ‘Erebî) adapteyê Kurdî kiriye. Loma gava berhema xwe *Dersa Dîn* nivîsiye gelek cihan ew usûla *Xayetê* û usûla vegotina metnên fiqha Şafi'î veguhastiye kitêba xwe. Jixwe hem di *Dersa Dîn* de hem jî di kitêbên Rehmî Hekkarî yên li ser eynî mijarê ên bi Tirkî de baş xuya dibit ku wî *Xayet* adapte kiriye. ⁸

Taybetiyeke dî ya *Dersa Dîn* a Rehmî Hekkarî ew e ku ew berhema jî bo dewlemendkirina zimanê berhemên dînî jî numûneyek e. Lewra gelek çar wextê nivîskar behsa kirina îbadetan diket, terîfan bi Kurdî didet, li şûna termên ‘Erebî yên bi Kurdî didet. Ev yek jî ji bo lîteratura dînî ya bi Kurdî girîng e ku di vî warî dikarit bibîte mînakeke modern. Wek numûne gava Rehmî Hekkarî behsa her pênc nimêjên diket te'yîna wextê nimêjan û termên fiqhî vedibêjit uslûbeke xwerû bikartînit:

Paş ku em hazir bûn ji bona nimêjê “tu bizan!” nimêjêd ferz pênc in:

1- Nimêja nîvro: Ewilê wextê destpêkirina zewalê ye; heta bûna siha her tişteki hindî xwe.

2- Nimêja êvari: Ewilê wextê destpêkirina siha her tişteki hindî xwe heta timam avabûna rojê.

3- Nimêja mexreb: Ewilê wextê destpêkirina avabûna rojê heta windabûna şefeqa sor.

4- Nimêja ‘eyşa: Ji avabûna şefeqa sor heta spêdê.

5- Nimêja sibê: Ji spêdê heta roj derketî (DD: 9).

Bi vî awayî herçiqas berhemeke muxteser bit jî *Dersa Dîn* ji aliyê uslûba vegotinê ve dikare hem ji bo qada îlahiyatê hem jî ji bo xebatên li ser zimanî bibite çavkaniyek. Lewra nivîskarê wê hem hakimê zimanê Kurdî bû hem jî pisporê wê qadê bû. Ji ber wê jî xebatên wî yên li ser van babetan lêkolîn û nêrînên nû heq diken.

3.3. Ziman

Rehmî Hekkarî di hemû berhemên xwe yên Kurdî de li gor şeweya rêzimana serdest nivîsîne. Ew şeweya jî zêdetir wek devoka îro ya bi navê Behdîni tete gotin e. Helbet ev yek ne tenê di berhemên Rehmî Hekkarî de wisa bû. Lewra heta salên dawî di nav metnên Kurdî de zimanê serdest/dominant Behdîni bû. Ji aliyekê ve ji ber ku nivîskar di bin tesîra

kanona metnên klasîk de bûn û ji aliyê di ve jî ji ber ku alternatîfa devokeke din çênebîbû, Rehmî Hekkarî bi zimanê xwe yê rojane berhem dinivîsîn. Lê dîsa jî divêt nehête jîbîrkirin ku sinûra nivîskariya Rehmî Hekkarî ne tenê devoka Hekkarî ya rojane bû. Wî ji ber ku xitabê herkesekê dikir û di çapemeniya Kurdî ya wê serdemê dinivîsî, xwe nêzikê şêweyeke gelemperî (standard) kiribû.

Gava mirov li gel vê nêrînê bera xwe didete zimanê *Dersa Dîn*, çend taybetî derdikevine der. Beriya ku em behsa wan taybetiya bikin vê yekê bibêjin ku çawa di berhemên di yên Rehmî Hekkarî de jî em rast tînin di bergê ewil yê *Dersa Dîn* de jî danasîneke duzimanî xuya dibit. Loma beriya navê kitêbê di bergê pêş û yê navê de ev îfadeyên duzimanî hene: “Kürtçe Din Dersleri: Dersa Dîn.” Dîsa di berga navê de jî derheq tetqîqkirina berhemê ya ji aliyê Meclisa Şerr’iyyeyê bi Tirkî jî hatiye gotin. Jîbilî wan mînakên (û di bergê dawî de jî qismê adresê) di *Dersa Dîn* de zimanê vegotinê hemî Kurdî ye. Ji ber ku ayet û te’bîrên ‘Erebî wek jêder û iqtibas hatine bikaranîn, di berhemê de wek zimanê nivîskar tenê Kurdî heye.

Çawa ku di Kurdîya Behdînan ya rojane û berhemên Kurdî yên klasîk de jî derbas dibit di berhemên Rehmî Hekkarî de îzafeya/veqetandeka pirjimarî bi şiklî hevedudanî tete bikarînan. Di helbestan de ew bi du şiklan hatibe jî di *Dersa Dîn* de hemû mînak hevedudanî/pêkve hatine. Bo numûne di serê kitêbê de serenavê “Ruknêd Islamê” di forma kevin (ya di berhemên klasîk de) bi şiklê “ruknê di Islamê” dihat. Lê îro li Bakur bi şiklê bikaranîna “standard” ev mînak bûye “ruknêd Islamê.” Ya Behdînan jî di zimanê rojane de bûye “ruknêd ...” Lê di berhema Rehmî Hekkarî de terciheke di navbera van forman de ye ku ew wê wek “-êd” bikartînit. Her wekî di mînakên wek “emrêd şerî’etî”, “şertêd nimêjê”, “sunnetêd destnimêjê”, “tiştêd destnimêjê dişkênin”, “çîçîkêd guhan” de jî tete dîtin Rehmî Hekkarî ev îzafeya pirjimarîyê wek formeke standard parastîye. Ev terciha Rehmî Hekkarî girîng e, lewra wî hem di xebatên xwe yên derbareyê ziman de hem jî di berhemên xwe yên di de bi awayekî pîsporane nêzikê meseleyên ziman bûye. Ji bo wê mirov dikare berhemên wî yên bi navê “Kilîla Xwendinê” û “Tabloyên Lêkeran” numûne bidet ku ew xwedî hişyariyeke zimanî jî bû.

Ji aliyê di ve di *Dersa Dîn* de hin nuqteyên imlayê hene divêt em li ser rawestînin. Wek me gotî nivîskar wek devoka serdest ya serdema xwe Behdîniya bikartînit. Lê ji aliyekê ve jî xwastiye ku Behdîniya xwe bexîte standardekê da ku zimanê wî bibîte zimanê berbelav. Ji bo wê jî em dişên du kelîmeyan nîşan biden. Wek tete zanîn îro jî li Behdînan ji bo “nimêjê” “nivêjê” û ji bo “destnimêjê” jî “destnivêjê” tete gotin. Rehmî Hekkarî jî ev forma rojane dizanî. Loma di berhema xwe de cara ewil vê kelîmeyê wek “niwêjê” (ku me kire “nivêjê”) bikartînit (DD: 3). Lê di hemû mînakên di de wê wek “nimêjê” û temamê “destnimêjê”an jî herwisa bi vî şiklî bikartînit. Ev yek jî nîşan didet ku wî xwastiye vê berhema xwe bigehînte herkesekî yan jî wî imlaya kelîmeyê wek “nimêjê” rasttir dîtiye.

Nivîskar di bikarînanana hin kelîmeyan de li gor telaffuza Behdîniya imla diket. Di mînaka kelîmeya ‘ezman (bi menaya “ziman”) de ew yek derdikeve der. Çunku di imlaya vê kelîmeyê de dengê ‘Erebî yê eyn nîne. Lê li Hekkarîyê ev peyv bi vî şiklî tete got: ‘ezman. Rehmî Hekkarî jî herwisa

ew bilêvkirin tercih kiriye: “Şertêd wê bi ‘ezman gotin... (DD: 4).”

Di hin cihên ku lazim e bi v’yê bêne nivîsîn di kitêbê de bi w’yê, hin caran jî bi f’yê ve hatine nivîsîn. Me ew di nava kevanên koşedar [] de wek “v” serrast kirin û wisa dan. Bo numûne “ne[v]iyê”, “di[v]êt”, “ni[v]êj”, “[v]ekirî” “çe[v]iyan”, “derke[v]tin û “miro[v]...”

Hin cihan de jî xeletiyên teshîhê derdikevine der ku di van cihan de jî me dîsa di nava kevana koşedar de ew serrast kirin. Mîsalen îfadeya “bi xuslê radi[b]e” (DD: 5) bi şiklê “bi xuslê radine” hatibû. Dîsa di serê berhema xwe de Rehmî Hekkarî gava bangî li xwendevanan diket wan wek birayan dibînit. Ji bo wê jî dibêjît “Gelî birayan!” Lê kelîmeya xitabê ya “gelî” bi şiklê “gelo”yê bikartînit. Ji ber ku di Kurdî de jî bo bang “gelî” û ji bo pirs û gumanê jî “gelo” dihête bikarînan, me ew îfade wek “gel[î]” serrast kir. Bi vî şiklî me çend cihên di yên wisa muhtacê teshîhê bûn, serrast kirin.

Li gorî berhemên ilmihal û fiqha Şafi’îyan hin dua li gorî berhema Rehmî Hekkarî dirêjtir yan jî bi hin îfadeyên dirêjtir dihêne gotin. Me ew jî ji bo terciha nivîskarî diyar bibit di nav kevana koşedar de ew zêde kirin. Bi vî şiklî dê hem usûla nivîskarî diyar bibit hem jî dê halê wan duayan bi şiklê dirêjtir bêne dîtin. Bo numûne di vane de qismên di nava kevanên koşedar de me zêde kirine: “estaxfiruke[llahumme] we etubu ileyke we sellellahu ‘ela [seyyîdîna] Muhammed’in’in-[nebiyyi]’l-ummiyyi] we [ala] alihi we sehbîhi we selleme (DD: 13).”

Cihên ku nivîskarî di nav kevanan de gotî me di nav neynikan de, cihên ku wî di nav kevana koşedar de gotî me di nav kevanên normal de bikarînan: “Niyeta min ew e nimêja ferza [v]ê sibê li ser min wacib bûy bikem ji boy Xuday Te’ala (Ellahu ekber)” (DD: 15). Ji aliyê di ve divêt bibêjin ku reqemên di nav kevanên koşedaran de rûpelên kitêbê yên orjînal in ku ew rêza sahîfeyan nîşan diket. Dîsa ji bo veguhastina tîpan jî divêt bibêjin ku di metnê translîterasyonê de me ji bo dengê xeynê (ġ) tîpa/sembola (x) bikarîna. Lewra di metnên dîni de gelek caran diyarkerîna vê tîpê, rê li ber xeletxwandina metnê vediket.

Bi giştî gava mirov bi berhemên Rehmî Hekkarî dizivirît aşkera dibînit ku ew zimanekî serkeftî bikartînit. Yanî ew hakimê zimanê Kurdî bûye. Lê di *Dersa Dîn* de numûneyek heye ku divêt mirov li ser rawestît. Ew jî ev e ku wextê behsa girtina destnimêjê diket di şertê şêşem de dibêjît “têkdana rihan e eger mezin bit” (DD: 7). Wek tete zanîn, di Kurdî rih/rêdîn bi sîfetê “dirêj” ve dihête tewsîfkirin. Yanî gava rihên yekî dirêj bin jê re “rih-mezin” nahête gotin. Lê Rehmî Hekkarî ji bo wê yekê sîfetê “mezin”ê bikartînit. Ev yek çiqas rast e yan bikaranîna wisa heye divêt mirov li ser lêkolînê biket. Lê bi ya me di Kurdî de, bi taybetî jî li Behdînan, formeke wisa nîne. Herwisa dibit ku eve şaşiya çapê jî bit.

Disa li gorî nêrîneke gramatik mirov dişet navê kitêbê bi xwe jî teshîh biket. Lewra wek terkîb di Kurdî de lazim e navê wê *Dersa Dînî* (yan jî li gorî muxeffa Hekkarî: *Dersa Dîni*) ba. Lê wî li gorî terkîba zimanê Tirkî (Din Dersi) bikarînaye. Lê mirov baş nizanî ka ev yek terciha Rehmî Hekkarî ye yan wî rasterast ew yek wek pêşniyaz/rasttir pêşkêş kiriye. Lê li gorî nêrîna îro ya li ser Kurmançî diviya ew bi şiklê *Dersa Dîni* ba. Lê me ew herwekî terciha nivîskarî hêla.

Wek me li jor jî gotî, *Dersa Dîn* ji bo termên nû metneke balkêş e. Ji bo wê jî mirov dikarî çend mînakên bidet. Lewra gava nivîskar behsa tiştê ku destnimêjê dişkênin diket ji bo pêş û paşê (“ön” û “arka”ya Tirkî) ifadeyên “ber-alî” û “pişt-alî”yê bikartînit (*DD*: 7). Dîsa gava behsa tehiyyatê diket ji bo “dest-miçiqînê” tenê “miçî”yê bikartînit: “di Tehiyyatan da destdanandina li ser rahnan e ku destê çepê [v]ekirî û destê rastê miçî ji xeyr tiliya şahdê (*DD*: 11).” Herwisa dîsa gava behsa hey’etê nimêjê diket li şûna “paş ji”yê tenê “paj”ê bikartînit: “paj rukû’ê rabûnê (10).” Bi vî şiklî *Dersa Dîn* hem kêmasiya di warê vegotina mijarên dînî tijî diket hem jî ji bo wê qadê termînolojiyekê pêşniyaz diket.

3.4. Bingeha Tarîxî û Çavkaniyên Berhemê

Evdîrrehîm Rehmî Hekkarî hem ji aliyê medreseyên Kurdî ve hem jî ji aliyê perwerdeya xwe ya fermî ve hakimê çanda Islamî bû. Lewra wî hem icazeta xwe ji medreseyê wergirtibû hem jî li Stenbolê li Enstîtûya Islamê perwerdeya ilahiyatê dîtibû (*Uzun* 2013: 127). Herwisa ji malbata xwe derdora malbata xwe ve jî ew di nav çandeke wisa de bû ku haya wî ji ilmên Islamê çêdibû. Helbet wekî gelek berhemên di yên Islamî, kitêbên derbareyê fiqh û muamelatê ji heman jêderan istifade dikin. Lê dîsa jî ji bo ku mirov bergehê nivîskari û çavkaniyên ku wî jê sîd wergirti bizanî, tesbîta jêderan girîng dibit. Ji ber wê jî di serdema borî de rewşenbirekî wekî Rehmî Hekkarî kîjan kitêb dixwendin, ber destê xwûnerên wî çaxî çî kitêb hebûn, pirsên muhim in. Ev yek ji tecrûbeyên nivîskari zêdetir, diyar diket ku ka di civateke Musliman de çî di hate xwendin û ji wê civakê rewşenbireke Kurd kîjan çavkanî bo xwe kirine jêderk.

Wek me li jorî di tehlîla berhama *Dersa Dîn* de jî gotî, di çanda Islamî ya klasîk de rasterast referansa kitêbên jêderk gelek caran nahête dan. Ji ber wê jî ji bo tesbîta jêderkan divê mirov lêkolînên berawerdi biket ka beriya wê berhemê çî berhemên di hatine nivîsîn û di nav wê literatûrê de kîjan berhem sereke ne û wan diyar biket. Ji ber hindê jî gava mirov li *Dersa Dîna* Rehmî Hekkarî vedizivirît, mirov dibînit ku wî zêdetir ji çanda giştî û berhemên li ber dest û serekaniyan istifade kiriye.

Di nav çavkaniyên Rehmî Hekkarî de zêdetir wek serekanî berhema *Xayetu’l-Ixtisar* derdikevîte ber çav. Ew jî wê yekê nîşan didet ku di nav fiqha Şafî’îyan de ev berhem zêdetir hatiye pejiwandin û tesîra wê ji yên din zêdetir bûye. Ji aliyê di ve jî ew metn wek *Ibni Qasim* jî dihête zanîn. Dîsa diyar dibit ku haya Rehmî Hekkarî ji *Minhacu’t-Talîbîna* Imam Newewî û şerha wê ya bi navê *Muxni’l-Muhtac* ya Xatîb eş-Şîrbînî hebû. Lewra ew berhema, çavkaniyên sereke yên wê mijarê ne ku bi taybetî di nav medreseyên Kurdan de dihatine xwendin.

4. Encam

Berhema Evdîrrehîm Rehmî Hekkarî *Dersa Dîn* di sala 1921ê Miladî li Stenbolê çap bûye. Lê ji ber ku gelek berhemên wî hêj jî li ber dest nînin em rasterast hejmarekê neşên diyar bikin û bibêjin ku Rehmî Hekkarî hinde berhem telif kirine. Lewra ji aliyê ve wî gelek berhem nivîsîne û ji aliyê di ve jî berhemên wî li cihekê bi awayekê rêkûpêk nehatine parastin. *Dersa Dîn* jî yek ji wan berhemên Evdîrrehîm Rehmî bû ku li ber destê lêkolîneran nebû. Lê piştî arşîva Zanîngeha Atatürkê bi awayekî dijîtal ji bo lêkolîneran hate vekirin, me şîya vê berhemê bi dest bixin.

Dersa Dîn di vê kitêbxaneyê di nav koleksiyona “Seyfettin Özege” de bi jimara 0128133/ 21385 hatiye qeydkirin. Di qeyda kitêbxanê de navê nivîskari wek “Abdurrahim Rahmi İbni Pertev” hatiye nivîsîn. Bi vî şiklî yek ji berhema Rehmî Hekkarî ya berze bû, hate peyda kirin.

Ji aliyê çanda vegotina ilmê dînî ev berhema Rehmî Hekkarî girîng e lewra ji ber ku di nava wê çandê de rituel û hemanên dînî hatine neqlkirin. Ji aliyê di ve jî di Kurdî de berhemên wisa gelek kê mî in ku ji bo sazkirina binyadeka literatûra wê qadê jî *Dersa Dîn* xwedan girîngî ye. Di vê berhemê de hafizeyê nivîskari û oral (devkî) bi rêya neqlkirina rituelên dînî derdikevîte der ku ew yek ji naveroka berhemê jî wêdetir e. Lewra mirov dikare bi rêya berhemên wisa hem tehlîla serdemekê biket hem jî seruvana mijarekê teqîb biket. Bi vî awayî ji berhema Rehmî Hekkarî diyar dibit ku zimanê berhemekê biqasê naverokê girîng dibit. Herwisa tîkiliyên di navbera dîn, çanda dîndariyê ligel ziman û meseleyên netewî hêj jî muhtacê lêkolînê ne ku bi taybet di sedsala borî de di hafizeya milletên wekî Kurdan de berhem û mijarên wisa divêt bêne vekolan û şîrovekirin.

Nîşeyan

¹ Din nav dîndarên Kurd de meseleya li gor perwerdebûn û ‘emelkirina li ser fiqha Şafî’î meseleyeke kevin e ku Rehmî Hekkarî jî di berhemên xwe de wê problemê car car vedikolît û bi taybetî jî ji melayên ku pêşnimêjiya cima’eta Şafî’îyan (Kurdan) dikin re hin hişyariyan dinivîsit. Bo numûne, di dawîya berhemên xwe *Abdest Nasil Alınır?* û *Cenaze ve Temizlik Ahkâmıyê* de di bin serenavê “İmamlara Muhim Bir İhtar”ê de behsa destnimêja melayê ku li pey Şafî’îyan pêşnimêjiyê biket re dibêjît û ji wan dixwazît ku ew li gor usûlên cima’eta Şafî’î tevbigerin û destnimêja xwe wek wan bigirin. Nexwe hem dê nimêja cimaetê betal bibit hem jî dê guneh li stûyê mela bit (*Zapsu* 1985: 72; *Zapsu* 1946: 31).

² Ji bo *Dîwana* Pertew Begê Hekkarî bnr.: (Perto Begê Hekkarî: 2011).

³ Ev berhema Rehmî Hekkarî, wekî *Dersa Dîn* bi alfabe ya nû nehatiye çapkirin. Di destê me de wek destxet heyê ku wî di sala 1334ê (Miladî 1918) amade kiribû. Lê ew jî wek *Dersa Dîn* hatiye çapkirin yan ne, hêj diyar nîne. Lewra nusxeya wê ya metbû li ber destan nîne. Di vê berhemê de jî şertên îmanê, sifetên Pêxemberî û selat û selam hene. Ew jî berhemeke kurt e û bi Kurdî li ser mijarên eqîdeyê hatiye nivîsîn. Lê tişta balkêş ev e ku Rehmî Hekkarî navê kitêba xwe di destxetê de wek ‘*Eqîda Kurdan*’ bi nav kiriye lê di dawîya listeya *Dersa Dîn* de ew wek *Eqîda İmanê* guheriye. bnr.: (Evdîrrehîm Rehmî 1334 [1918]).

⁴ Di rûpelên têt de em dê behsa vê berhemê bikin.

⁵ Rehmî Hekkarî, icazeta xwe ji destê Şêx Ebdulhekîm Erwasî wergirtiye, bnr.: (Karakaya 52-59). Piştî ku medrese di resmîyetê de rakirin wî di fakulteya İlahiyatê de jî perwerdehî dîtibû. Lewra di gelek berhemên wî de înzaya wî wisa ye: “Mûlga İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mensuplarından Abdurrahim Zapsu” bnr.: (*Zapsu* 1946). Yanî yek ji derçûyên ewilîn yê wê fakulteyê bû (*Uzun* 127).

⁶ Li vir qesda jî “serdema medreseyan” ew nîne ku êdî qed medrese nemane. Kê mabin jî îro medreseyên aktîf hêj hene. Lê li vir qesd rasterast li ser bandoreke xurt ya saziya medreseyê ye. Ne ku qesda dewreke “gelek dîr” e.

⁷ Wek tete zanîn, berhema Mewlana *Mesnewiya Me’newî* bi kelimeya “bişnew” (bibihis) destpê diket û gelek helbestên/qisseyên klasîk wekî yên Feqîyê Teyran bi ifadeyên wek “guh bidere” yan jî “guh bide” destpê dikin. Loma lêre gava em behsa çanda klasîk dikin ne tenê metnên edebî/sofîgerî qesd dikin.

Bi temamî çanda Islamî di çarçoveyêke giştî de mijara wê gengeşiyê ye. Yanî Rehmî Hekkarî her çiqas di vê berhema xwe de metneke menzûm/edebî nenivîsibe jî di nava eynî çandê de “xeber didit.”

⁸ Ji bo muqayeseya naverok û mijara berhemên Rehmî Hekkarî digel *Xayetê* bnr.: (Zapsu 1946; Zapsu 1948; Zapsu 1985; Rehmî Pertew 1921; Kadî Ebu Şucca 2011).

Çavkanî

- Bozarslan, M. E. (1985). “Pêşkêşî.” *Jîn*. (cild 1). Uppsala: Weşanxana Deng. r. 6-15.
- Evdîrrehîm Rehmî (1334) [1918]. *Eqîda Kurdan*. İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası. [Berhem wek destxet e di arşîva me de].
- Evdîrrehîm Rehmî (1335) [1919]. “Memê Alan.” *Jîn*. hej: 15. r. 21-24.
- Geverî, A. (2015). “Evdîrrehîm Rehmî Hekarî û Berhema Wî ya Li Ser Tarîxa Kurdan: Perek Zêrîn Ji Tarîxê.” *Wêje û Rexne*. hej: 5. s. 7-27.
- Geverî, A. (2017). “Sê Tabloyên Ebdurrehîm Rehmî Hekarî Yên Derheq Kêşana Lêkerên Kurdî.” *Derwaze*. hej: 1. r. 148-155.
- Kadî Ebu Şucca (2011). *Delilleriyle Şafî İlmihali -el-Gayet ve et-Takrib-*. (Ter.: Mehmet Selim Bilge). İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Karakaya, M. A. (çev.). (tarihsiz). “İcâzetnâme.” *Temizliğe Giriş Risalesi*. (Fotokopi Baskı).
- Perto Begê Hekkarî (2011). *Dîwan*. (Amd.: Tehsîn İbrahîm Doskî). İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Rehmî Pertew, E. (1921). *Kürtçe Din Dersleri: Dersa Dîn*. İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası.
- Uzun, M. (2013). Zapsu, Abdurrahim. *DİA*. c. 44; r. 127-128.
- Zapsu, A. (1946). *Abdest Nasıl Alınır?* İstanbul: Aydınlık Basımevi.
- Zapsu, A. (1948). *Oruç ve Ahkâmı*. İstanbul: Seyhan Matbaası.
- Zapsu, A. (1985). *Cenaze ve Temizlik Ahkâmı*. İstanbul: Ehl-i Sünnet Yayınları.

Pêvek - I: DERSA DÎN (Din Dersleri)

[01]

Kürtçe Din Dersleri:

Dersa Dîn

Li ser Mezhebê Imam Şafî'î

(Rehmetullahî 'eleyh)

Esera

Ji mala Hekkariyan Ne[v]iyê Hacî Teyar Begî

'Ebdirrehîm Rehmî Ibni Pertew

Ji terefê "Civata Tedkîk-i Mesâhif û Müellifât-i Şer'iyeye" hatiye tetqîqkirin

İstanbul – Çâphâne-i Necm-i İstikbâl

[1]

Kürtçe Din Dersleri:

Dersa Dîn

Li ser Mezhebê Imam Şafi'î

(Rehmetullahî 'eleyh)

Esera

Ji mala Hekkariyan Ne[v]iyê Hacî Teyar Begî

'Ebdirrehîm Rehmî Ibni Pertew

“Teddîk-i Mesâhif û Müellifât-i Şer‘iyye Meclisi’nce Tetkîk Edilmiştir.”

İstanbul – Çâphâne-i Necm-i İstikbâl

[2] **Ifade**

Gel[î]..! Birayan... Di exbaran da warid e ku:

“Ji bo dinya xwe wesa bixebite bibê qa ez di dinyayê da ebedî me.

Ji bo axreta xwe jî wesa bixebite bibê qa ez dê sibê bimrim.”

Dinya bê axret nabe; axret jî bê dinya nabe.

Xebata ji bo dinyayê, destêxistina rizqê helal e.

Xebata ji bo axretê jî; cihîrandina emrêd şerî‘etî ye.

Xudê me ji îmanê bêbehr neke, amîn.

20ê Çiriya Ewil 337¹

‘Ebdurrehîm Rehîmî

---

¹ Ev tarîx bi Mîladî “20ê Çiriya Ewil 1921” diket (bi Hicrî jî 17ê Sefera 1340). Di kitêbê de 337 wekî 327 xuya biket jî li gor tarîxa li ser bergê kitêbê jî diyar dibit ku ew tarîxa lêre hatiye nivîsîn “337” e (A. T.).

[3] Bismillahirrehmanirrehîm

Paş hemda Xudê û selata li ser Çêtirê hemî mexlûqan.

Bizan: Paş ku me ‘eqîda xwe durist kir, em bûne xudan îman. Di[v]êt tiştê dînê me emr kirî em wan jî biken. Ku dibêjine wan (‘emel) di ‘emel da çar imam hene ku her çar jî heq in û gotina wan hemûyan jî heq e.

Navê imamê me Muhemmed bin Idrîs Şafi‘î ye rehmeta Xudê li ser bit. Em ku li ser ictihada wî ne, dibêjine me “Şafi‘î.”

Ruknêd Islamê

Paş ‘eqîdê lazim e em pênc emrêd Xudê bi cih bînin ku dibêjine wan ruknêd Îslamê:

- 1 - Kelîma Şhadetê.
- 2 - Rojî
- 3 - Ni[v]êj
- 4 - Hecc
- 5 - Zikat

Ruknê Ewil Kelîma Şhadetê

“Eşheddu‘el-Lailaheillallah we eşhedu‘enne Muhemmede‘r-Resûlullah.”

Me‘na wê bi Kurmancî: “Ez şahidiyê didem ku ji xeyri Xudê kes layîqê ‘ibadetî tunne û dîsa şahidiyê didem ku Hezretî Muhemmed [4] qasidê Xudê ye.” Şertêd wê jî bi ‘ezman gotin û ji dil bawerkirin e.

Ruknê Duyê Nimêj e**Ferziyeta Nimêjê:**

Nimêj li ser wî mirovî ferz e yê ku Islam bit, xudan ‘eql bit û hatibe heddê bulûxê.

Şertêd Nimêjê:

Tu bizan şertêd nimêjê pênc in:

- 1 - Paqijkirina bedenî ye: Çi ji pîsiyê çi ji bêdestnimêjîyê.
- 2 - Veşartina cihê edebê ye: (Ku ji bo mêran û cêriyan ji navikê ye heta çokan. Ji bo jina hurr temamê bedenî ye. Tinê ji destpêkirina pirçan heta serê çenê bi dirêjî û ji çîçîka guhê rastê heta yê çepê bi firehî (rû); dest jî heta xirtika destan cihê edebê nîne.
- 3 - Paqijkirina cilan û cihê nimêjê.
- 4 – Daxilbûna wextê nimêjê.
- 5 – Beraxwedana qibleyê.

[5] Paqijkirina Bedenî

Yek ji şertêd nimêjê paqijkirina bedenî ye ku nepakiya bedenî jî bi du terzan e: yan ji bêdestnimêjîyê, yan ji necisiyê.

Bêdestnimêjî jî du terz in: yan ya mezin e ku bi xuslê radi[b]e; yan ya biçûk e, bi destnimêj-girtinê radibe.

Nepakiya ji necisiyê jî çi cihê necis lê hebe bi şuştina wî cihê radibe.

Av

Tu bizan hemî paqijî bi avê dibe. Di nezera şerî'eti da new'êd avê çar in:

- 1 - Ava paqij û paqijker: Her wekî ava baranê, ava kahniyan.
- 2 - Ava mekrûh: Her wekî ava li ber tavê germ bûyî.
- 3 - Ava paqij, lê nepaqijker: Her wekî ava gulê û şerbetê ku bi xwe paqij in lê çu tiştî paqij naken.
- 4 - Ava necis: Ku ava pîsatî kevtî nav da.

Ji wan çar new'êd avê destnimêj, paqijî bi tenê ava "paqij û paqijker" dibe.

Destnimêj

Yek ji şertêd nimêjê, destnimêj-girtin e, ferzêd destnimêjê jî şeş in:[6]

- 1 - Niyet e digel ewelî rûşuştinê.
- 2 - Şuştina temamê rû ye "ku ji destpêkirina pirçan heta çenê bi dirêjî û navbeyna herdu çîçikêd guhan bi firehî."
- 3 - Şuştina dest û zendan e digel enîşkê.
- 4 - Mesha serî ye: Welew hindê ji pirçê bit lê di heddê serî da.
- 5 - Şuştina piyan e digel gozekan.
- 6 - Tertîb e, pêve ku: Berî niyet digel şuştina rû, paşî şuştina destan, paşî mesha serî, paşî şuştina piyan. Eger têkelêk bête şuştin durist nîne. Lewra tertîb şert e.

Sunnetêd Destnimêjê

Sunnetêd destnimêjê deh in:

- 1 – Destpêkirina bi "Bismillahîrrehmanirrehîm"ê.
- 2 – Şuştina herdu destan heta xirtikan: pêşiya destnimêjê.
- 3 – Şuştina devî ye.
- 4 – Şuştina kepî ye.
- 5 – Mesha temamê serî ye digel mesha guhan ji derve û ji navdan bi avekî taze. [7]
- 6 - Têkdana rihan e eger mezin bit.
- 7 - Têkdana tiliyan: Çi yêd destan, çi yêd piyan.
- 8 - Pêşêxistina rastê ye li ser çepê.
- 9 - Şuştina her e'zayekî ye sê car sê car.
- 10 - Muwalat e ye'nî kirina wan e dû[v] yek.

Tiştêd Destnimêjê Dişkênin

Tiştêd destnimêjê dişkênin şeş in:

- 1 – Derke[v]tina tişteke ye yan ji ber-alî, yan ji pişt-alî.
- 2 - Xewçûn e ye'nî razan e.

- 3 - Windakirina ‘eqlî ye; çi ji te‘bî çi ji nehişyarbûnê, çi ji serxweşiyê.
- 4 - Destdana jina mehrem.
- 5 - Destdana cihê edebê ber-alî; çi jin, çi mêr, çi biçûk.
- 6 - Destdana cihê edebê piş[t]-alî; çi jin, çi mêr, çi biçûk.

Ûsul

Destnimêja Mezin

Ferzêd xuslê sê ne: [8]

- 1 - Niyet e ji bona xuslê.
- 2 - Paqijkirina pîsîtiyê.
- 3 – Gihandina avê ye li ser temamê bedenî. Heta binê mûyekî jî ziha nemîne.

Sunnetêd Xuslê

Sunnetêd xuslê pir in, ji wane destpêkirina “Bismillah”îyê û girtina destnimêjê her wekî ji bo nimêjê, mizdana tewawî bedenî, pêşexistina rastî li ser çepê, sê-car-kirina her şuştinekê, têkdana rihan û tiliyan, temîzkirina pîsatiya li ser bedenî.

Teyemmum

Cihê av dest nekeve bi axê destnimêjê tê girtin! Dibêjine wê teyemmum. Ferzêd teyemmumê çar in.

- 1 - Niyet.
- 2 - Mesha rû.
- 3 - Mesha destan heta enîşkê.
- 4 - Tertîb e bi terzê me gotî.

Sunnetêd Teyemmumê

Sunnetêd teyemmumê pir in, ji wane destpêkirina “Bismillah”îyê, pêşexistina rastê li ser çepê û muwalat. [9]

Nimêjêd Ferz

Paş ku em hazir bûn ji bona nimêjê “tu bizan!” nimêjêd ferz pênc in:

- 1- Nimêja nîvro: Ewilê wextê destpêkirina zewalê ye; heta bûna siha her tiştêkî hindî xwe.
- 2- Nimêja êvari:² Ewilê wextê destpêkirina siha her tiştêkî hindî xwe heta timam avabûna rojê.
- 3- Nimêja mexreb: Ewilê wextê destpêkirina avabûna rojê heta windabûna şefeqa sor.
- 4- Nimêja ‘eyşa: Ji avabûna şefeqa sor heta spêdê.
- 5- Nimêja sibê: Ji spêdê heta roj derketî.

² Nimeja êvarî li gelek deveran wek nimêja “esrê” dihête bi nav kirin û kelmeya “êvar” jî ji bo “mexreb”ê (“akşam”a Tirkî) dihête bikarînan. Lê çawa ku di Farisiya qedîm de (wek “îvar”) û Behdîniya îro de tête bikarînan “êvar” bi me’naya xwe ya dirusttir “ber-êvarkiya” yanî piştînîvro’ya îro ye. Yanî wextê hêj nebûye merxeb û dinya hêj tarî nebûye. Loma nivîskarî jî bi vî şiklî ji bo nimêja di navbera ya nîvro û merxebê de bikaranina li gor ya di Behdîniya îro de tercih kiriye (A. T.).

Ruknêd Nimêjê

Ruknêd nimêjê hejde ne ku: Paş bi cîanîna şertêd nimêjê bi wan ruknan dest bi nimêjê tê kirin:

- 1 - Niyet e: Di niyeta ferzan da kirina nimêjê, navê nimêjê, ferziyeta nimêjê divê bête gotin.
- 2 - Destpêkirina nimêjê bi lefza “Ella Ekber”ê.
- 3 - ‘Uzr tunnebe westana li ser piyan e.
- 4 - Xwendina “Fatihe”yê digel “Bismillah”îyê. [10]
- 5 - Çûna rukû’ê.
- 6 - Itmi’nana di rukû’ê da ye’nî sakinbûna paş hereketê.
- 7 - Ji rukû’ê rabûn e û westana li ser hey’eta ewelê.
- 8 - Itmia’nana paş rukû’ê da.
- 9 - Secde.
- 10 - Itmia’nana di secdê da.
- 11 – Rûniştina di navbeyna herdu secdan da.
- 12 - Itmia’nana di rûniştina mabeyna herdu secdan da.
- 13 - Rûniştina ji bo xwendina “et-Tehiyat”ê di dûmahîka nimêjê.
- 14 - Xwendina “et-Tehiyat”ê di dûmahîka nimêjê da.
- 15 - Xwendina “selawatan” di dûmahîka nimêjê da.
- 16 – Selam-dan.
- 17 – Niyeta derketina ji nimêjê.
- 18 – Tertîba erkanan.

Sunnetêd Nimêjê

Sunnetêd nimêjê pêşiya nimêjê du ne: bang, qametgirtin. Di nimêjê da jî du ne: xwendina “et-Tehiyat”a ewilê û “qunût”ê di nimêja sibê da paş rukû’a duyê. [11]

Hey’etêd Nimêjê

Hey’etêd nimêjê panzde ne:

- 1, 2, 3 - Rakirina destan e di tekbîra ewil û ya di rukû’ê da: û paj rukû’ê rabûnê.
- 4 – Girêdana destê rastê ye li ser yê çepê.
- 5 – Xwendina du’aya “Innî Weccehtû”yê paş tekbîra ewilê.
- 6 – Xwendina bi deng e di cihê bi deng we ya bê deng di cihê bêdeng.
- 7 – Gotina lefza “amîn”ê li paş Fatihê.
- 8 – Xwendina sûrekê biçûk li paş Fatihê.
- 9 – Tekbîrêd çe[v]iyan û rabûnê.
- 10 – Gotina lefza “Semi’allahû li men hemîdeh we rebenna leke’l-hemd” ji rukû’rabûnê.

- 11 – Gotina “Subhane Rebbiye’l-e’la, subhane Rebbiye’l-‘ezîm” di rukû’ û secdan da.
- 12 – Di Tehiyyatan da destdanandina li ser rahnan e ku destê çepê [v]ekirî û destê rastê miçî ji xeyr tiliya şahdê.
- 13 – Rûniştina li ser çokan di celsan da.
- 14 – Tewerruka³ di Tehiyyata dūmahikê da.
- 15 – Selama li ser milê çepê. [12]

Tiştêd Nimêjê Betal Diket

Tiştêd nimêjê betal diket [y]anzde ne:

- 1 – Xeberdan.
- 2 – Şolkirina di nimêjê da.
- 3 – Şikestina destnimêjê çî jibîrkinin, çî pêzanîn.
- 4 – Xuyabûna necaseta nayê ‘efûkirin çî hişk çî ter.
- 5 – Vebûna cihê edebê.
- 6 – Vergêrana niyetê.
- 7 – Rûvergêrana ji qibleyê.
- 8 – Xarina di nimêjê da bila hindek jî bit.
- 9 - Vexarina di nimêjê da bila hindek jî bit.
- 10 – Girîn û yan kenîna di nimêjê da.
- 11 – Murtedbûna ji Islamiyetyê.

Du‘aya Paş Tekbîra Ewil

“Innî Weccehtu wechiye li’l-lezî fetare’s-semawati we’l-erde henîfen muslimen wema ena mine’l-muşrikîn inne salafî we nusuki we mehyaye we mematilillahi rabbi’l-alemîn laşerîke lehu we b[î] zal[î]ke umirtu we ena min’el-muslimîn.”

Du‘aya Qunûte

“Allahumme’hdinî fi men hedayte we ‘afinî fi men ‘afeyte we tewellenî fi [13] men tewelleyte we barik lî fi ma e‘teyte we qîna şerre ma qedeyte fe inneke teqdî we la yukda ‘eleyke we innehu la yezillu men waleyte wela yeizzu men ‘adeyte tebarekte Rebbena we te‘aleyte feleke’l-hemdu ‘ela ma qedeyte estaxfiruke[llahumme] we etubu ileyke we sellellahu ‘ela [seyyidîna] Muhemmed’in’in-[nebiyyi’l-ummiyyi] we [ala] alihi we sebbihi we selleme.”

Tehiyyat

“Et-Tehiyyatu el-mubarekatu es-selewatu et-teyyibatullahi es-selamu ‘eleyke eyyuhe’n-nebiyyu we rehmetullahi we berekatuhu es-selamu ‘eyleyna we ‘ela ‘ibadillahi’s-salihîne eşhedu’el’la ilahe illallahu we eşhedu enne Muhemmede’r-Resulullah.”

³ tewerruk: di nimêjê (tehiyyatê) de li ser aliyekê rûniştin û siwarkirina piyekê li ser piyê dî ye (A. T.).

Selawat

“Allahumme salli ‘ela Muhemmedin we ‘ela ali Muhemmedin kema selleyte ‘ela Ibrahîme we ‘ela ali Ibrahîme we barik ‘ela Muhemmedin we ‘ela ali Muhemmedin kema barekte ‘ela Ibrahîme we ‘ela ali Ibrahîme fî’l-‘alemîne inneke hemîdun mecîdun.”

Sûreyê Fatihe

“Bismillahirrehmanirrehîm

el-Hamdu lillahi’r-Rebbi’l-‘alemîn er-Rehman’ir-Rehîm Maliki yewmi’d-dîn iyyake ne‘budu we iyyake neste‘în ihdine’s-sirat’el-musteqîm sirate’l-Lezîne en‘emte’eleyhîm xeyri’l-Mexdûbi ‘eleyhîm we leddallîn.” [14]

Sûreyê Nas

“Bismillahirrehmanirrehîm

Qul e’zû bi’r-rebbi’n-nasi meliki’n-nas ilahi’n-nasi min şerr’il-weswasi’l-xennas el-lezî yuweswisu fî sudûri’n-nas min’el-cinneti we’n-nas.”

Sûreyê Feleq

“Bismillahirrehmanirrehîm

Qul e’zû bi’r-rebbi’l-feleq min şerri ma xeleq we min şerri xasiqîn iza weqeb we min şerri’n-neffasati fî’l-‘uqed we min şerri hasidîn iza hesed.”

Sûreyê Ixlas

“Bismillahirrehmanirrehîm

Qul huwe’l-lahu ehed el-lahu’s-semed lem yelîd we lem yûled we lem yeku’l-Lehu kufuwen ehed.”

Sûreyê Kewser

“Bismillahirrehmanirrehîm

Inna e’teynake’l-kewser feselli li’r-rebbike we’nhar inne şanîeke huwe’l-ebter.”

Hemd ji bo wî Xudayê ku tewawê wê nivîsînê kire qîsmet; selat û selam li ser rehmeta ‘alemê Hezretî Muhemmed û li ser alê şehabeyêd emced. [15].

Kirina Du Rika’et Nimêja Sibê

Min destnimêj girt, kincêd min û cihê nimêjê paqij e; cihê edebê girtiye, rûyê min li qibleyê ye, wextê nimêjê hat:

Destpêkirin

“Niyeta min ew e nimêja ferza [v]ê sibê li ser min wacib bûy bikem ji boy Xuday Te‘ala (Ellahu ekber). Ez dê destê rastê danime li ser destê çepê li ser navkê girêdem û dest bi xwendina “Innî wecehtu îlx.”, “bismillah îlx.”, “elhemd îlx.”, “sûre”kê bikem paş xwendina wan bi kelima “Ellahu ekber”ê ez dê daçevme rukû‘ê û sê car “subhane rebbiye’l-‘ezîm we bi hemdih” bixwûnim û bêjim “Semi‘ellahu limen hemide rebenna leke’l-hemde” ji rukû‘ê rastve bim û bi lefza “Ellahu ekber”ê ez dê biçime secdê, di secdê da nava destêd min, çokêd min, tiliy[êd] piyêd min, eniya min, kepê min li erdi be û ez dê sê car bibêjim “Subhane rebbiye’l-‘e’la we bi hemdih” û bi lefza “Ellahu ekber”ê serê xwe ji secdê rakem secdek di bikem “rika’et”ek temam dibit ku westanek rukû‘ek, du secde rika’etek e û hemî nimêj bi rika’etan hafîne ki[f]şkirin di rika’eta duyê da “Innî wecehtu îlx.”yê naxwûnim tenê “elhemd”ê û “sûre”kê. Paşî dê daçivme rukû‘ê paş rabûna ji rukû‘ê ez dê destê xwe rakem “Allahumme dinî...”

du'aya qu[n]ûtê bixwûnim paşî biçime secdê paş secdan ez dê li ser çokêd [16] xwe rûnê "et-Tehiyat" û "Allahume sallî" bixwûnim rûyê xwe vegerme li ser milê xwe yê rastê bibêjim "es-Selamu'eleykum we rehmetullahi we berekatuh" dîsa li ser milê çepê jî. Hingî ez jî nimêjê xilas dibim.

1 - Ferza sibê du rika'et e.

2 - Ferza nîvro çar rika'et e.

3 - Ferza êvari çar rika'et e.

4 - Ferza me'xreb sê rika'et e.

5 - Ferza 'eyşa çar rika'et e.

Ji xeyrî nimêja sibê qunût di ferzêd din da naête xwendin. [17]

* * *

Kitêbêd Mektebê:

Yê hatî çapkirin:

1	Kilîla Xwendinê	(Elfabe)	['Ebdurrehîm] ⁴
2	'Eqîda Îmanê	('Ulumuddîniye)	Birinci sene için
3	Dersa Dîn	('Ulumuddîniye)	Îkinci sene için

Yê bêne çapkirin:

1	Qissa Pêxemberan	(Tarîxu'l-Islam)	'Ebdurrehîm
2	Qissa Xelîfan	(Tarîxu'l-Islam)	'Ebdurrehîm
3	Ser Behr	(Qira'et)	'Ebdurrehîm
4	Hejmar	(Hisab)	'Ebdurrehîm
5	'Erdê Xudê	(Coğrafya)	'Ebdurrehîm
6	Welat	(Coğrafya)	'Ebdurrehîm
7	Mîro[v]	(Hifzu's-saha)	'Ebdurrehîm
8	Nûbara Piçûkan	(Lu'et)	Hezretî Xanî
9	Dersa Şerî'eti	('Ulumuddîniye)	'Ebdurrehîm

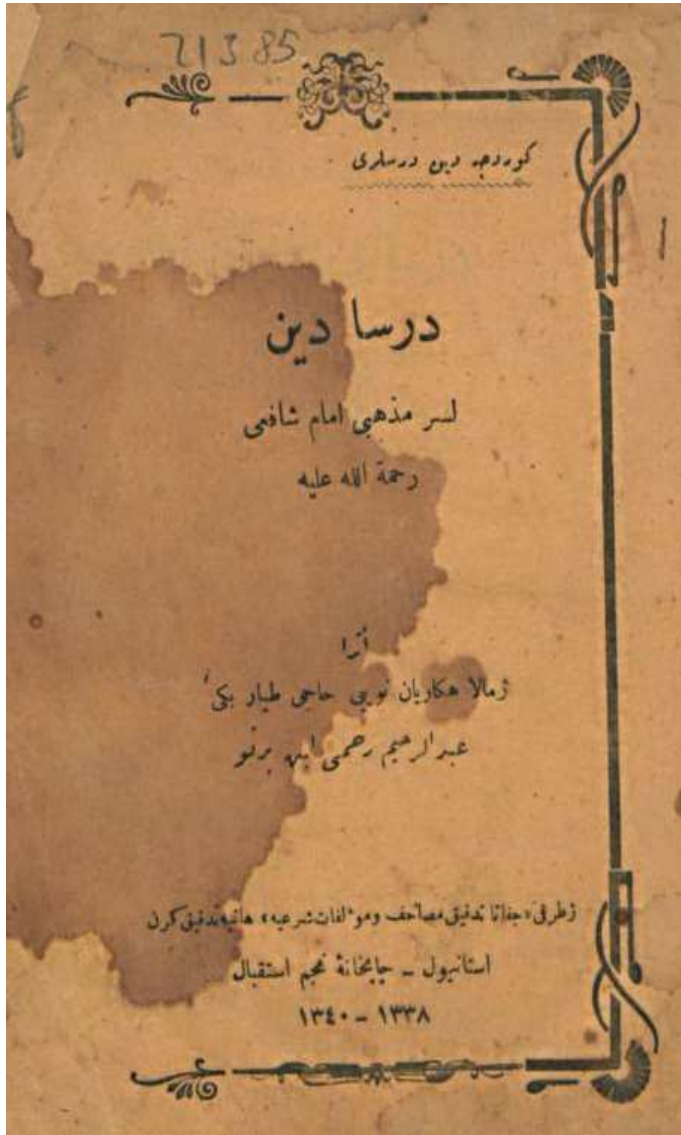
Ji hem[î] kitêbêd Kurmancî hatî çapkirin ji bo taleban hazir in.

* * *

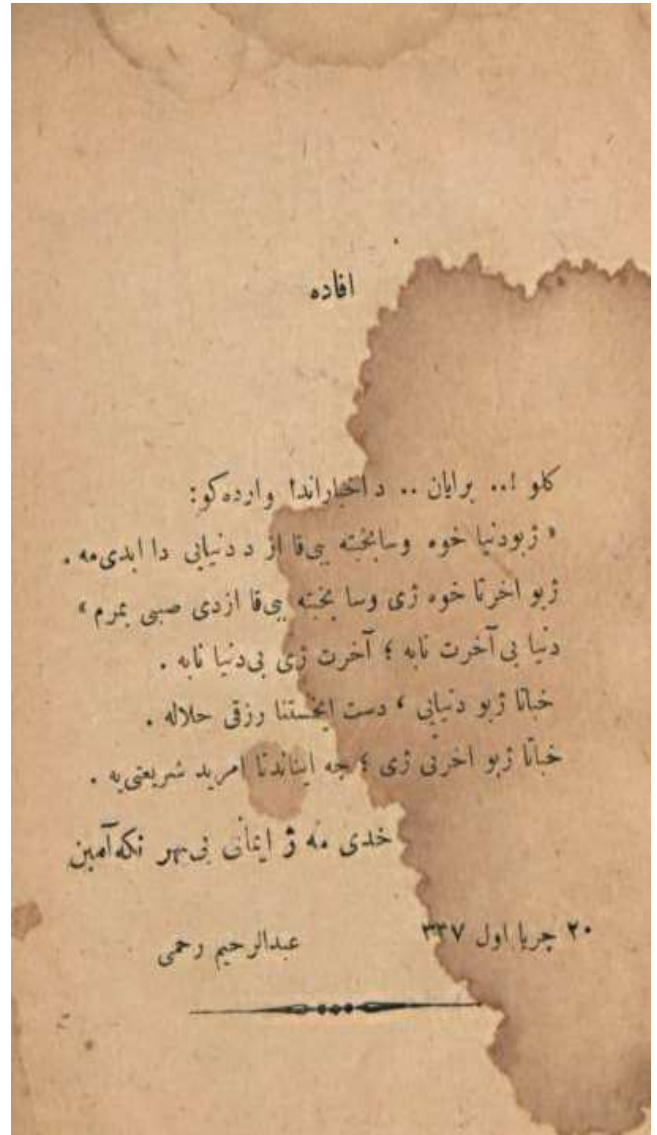
Adres: İstanbul Caddesi Ebusuûd, Matbaa-ı Necm-i İstikbâl, Abdurrahim Beg.

⁴ Di vir de navê nivîskar nehatiye, me lê zêde kir. Lewra di rûpelê dawî yê *Gaziya Welat-I* de jî behsa vê kitêbê bi navê (*Mifta Xwendî* "Mekteb Külliyyatundan" Kürdçe Elifba Kitabı) tête behskirin. Lê di wêderê jî tête gotin ku ew hêj nehatiya çapkirin lê li ber çapê ye (25).

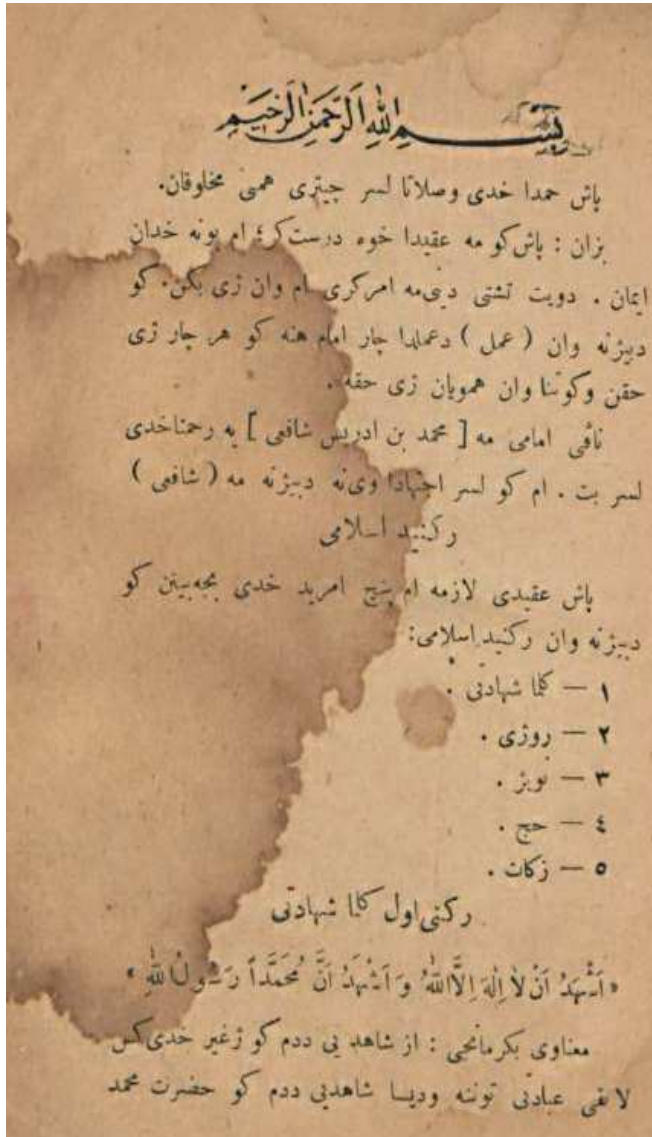
Pêvek - 2: Dersa Dîn Berg 1

Pêvek - 3. Dersa Dîn: rûpel 2

Pêvek – 4. Dersa Dîn: rûpel 3

Pêvek – 5. Dersa Dîn: rûpel 17

